

➤ Empaattinen ahdistus
romaanin tunnevaikutuksena.
Tapaustutkimuksena Marjo Niemen
Kaikkien menetysten äiti

—

Riikka Rossi

M

arjo Niemen monologiromaani *Kaikkien menetysten äiti* (2017, tästä eteenpäin KMÄ) on syväasukellus minäkertojan kielteisiin tunteisiin, ahdistukseen ja häpeään, kipeään äiti-tytär-suhteeseen ja ylisukupolvisiin traumoihin. Varastotyöntekijä-Monan tilitys lapsena koetusta hylätyksi tulemisen tunteesta piirtää esiin klassisen tarinan häpeän synnystä ja häpeän tunnusmerkeistä, huonommuuden ja riittämättömyyden tunteista. Monan mielen kaaos tarjoillaan lukijalle arkisessa kaupan varastossa, jossa kertoja työskentelee. Tapahtumapaikka on vertauskuvallinen mielentila. Varaston hämärässä Mona ikään kuin piilottelee häpeäänsä toisten katseilta, mutta joutuu kohtaamaan omaan mieleen varastoituneet kipeät muistot. Realistinen miljöö muuttuu epätodelliseksi, kun Monan kertomuksessa varastoon ilmestyy lakanalla peitetty kuolleen äidin ruumis. Kohtaaminen äidin kanssa palauttaa mieleen traumaattiset lapsuudenmuistot, kokemuksen oman äidin torjunnasta ja kosketuksen puutteesta. Lapsuuden tunne hylätyksi tulemisesta säteilee aikuisuuteen ja muotoutuu minäkertojan elämäntunteeksi:

Tosiasiat, tosiasiat. Enkö vois jo tiivistää elämän aikana koetut tilanteet ihmisten kanssa ja huomata, et mä en herätä empatiaa ihmisissä. Et mä en herättänyt sitä vauvana, lapsena, nuorena, enkä herätä sitä myöskään aikuisena ja voisinko mä sitten jo lopettaa? (KMÄ, 57)

Niemen teosta voi luonnehtia tunnevaikutuksiltaan¹ ristiriitaiseksi. Voisi ajatella, että Monan traaginen lapsuudentarina herättelee oletetun lukijan eettistä huolta toisesta ihmisestä, myötätuntoa ja toivetta inhimillisen kärsimyksen helpottumisesta. Tarkasteltaessa Niemen teoksen vastaanottoa ja lukijoiden luonnehdintoja lukuprosessistaan niissä toistuvat ahdistuksen tunteet ja jopa torjunta. Lukijat ovat kuvanneet tuntemuksiaan muun muassa seuraavasti: ”En pysty lukemaan tätä kirjaa. Näin ajattelin, kun olin lukenut Marjo Niemen *Kaikkien menetysten äitiä* kolmisenkymmentä sivua”, kirjoitti *Kiiltomadon* kriitikko Päivi Koivisto (2017). ”Lukukokemuksena kirja on pökerryttävä” ja ”tulee huono olo,” eräs blogisti puolestaan kuvasi.² ”Kun aloin lukea sitä tulin nopeasti siihen tulokseen, että en pysty. Että nyt mennään sellaisella klaustrofobian tasolla, joka tekee niin tukalan olon, että tekee mieli heittää koko kirja seinään,” toinen luonnehti.³ Lukukokemus ”veti syvälle ahdistukseen”, ja herätti tarpeen ottaa etäisyyttä teokseen: ”sitä haluaa niinku suojella omaa mieltä, että pysyis järjissään” (LLV). Niemen kerronta ajaa lukijansa emotionaalisesti epämurkkaan asemaan. Paradoksaalista kyllä, Monan traaginen kertomus hylätyksi tulemisen traumasta ja kuvaus toisten myötätunnon puutteesta – ”mä en herätä empatiaa” – johtaa oletetun lukijan näkökulmasta tämän trauman toistamiseen.

Tässä artikkelissa tarkastelen empaattista ahdistusta *Kaikkien menetysten äiti* -romaanin tunnevaikutuksena ja kysyn, mitkä kerronnalliset ja tyyllilliset keinot tuottavat tunnevaikutusta. Kerronnallista empatiaa eli kertomuksen

välityksellä tarjoutuvaa fiktion eläytymistä, henkilöhahmon tunteiden tunnistamista, ymmärtämistä ja paikoin jakamista on pidetty romaanilajin keskeisenä ominaisuutena (Keen 2007), ja jopa kaikelle kaunokirjallisuudelle ominaisena affektiivisena piirteenä (Hogan 2011, 36; Lissa et al. 2016).⁴ Arkielämän empatian tavoin myös kaunokirjallisuuden empatiassa on nähty eri muotoja ja asteita. Voidaan puhua lukijan *kognitiivisesta empatiasta* eli henkilöhahmon tunteiden tunnistamisesta ja ymmärtämisestä, tai *affektiivisesta empatiasta*, eli kanssatuntemisesta tai fiktiivisen henkilön tunteiden jakamisesta sekä näiden tasojen limittymisestä. Psykologiassa kognitiivisella empatialla tarkoitetaan yksilön kykyä havaita ja tunnistaa toisen tunnetiloja, affektiivisella empatialla emotionaalista reaktiota tunnistettuihin tunteisiin, kuten eläytymistä (ks. esim. Davis 1983, 113). Käsitteet on mainittu myös Keenin (2007) tutkimuksessa, mutta Keenin määritelmässä (mt., 5) empatiasta affektiivinen empatia, ”kanssatunteminen”, toisen tunteiden tunteminen, painottuu. Käsitteenä empatia on haasteellinen, sillä termin käyttö vaihtelee eri yhteyksissä ja eri tieteenaloilla. Tässä artikkelissa ymmärrän empatian emotionaalisena mekanismina, joka ei itsessään ole tunne. Erotan empatian myös myötätunnosta ja sympatiasta: empaattinen orientoituminen toista ihmistä ja toisen tunteita kohti voi johtaa myötätuntoon eli osaaottavaan suruun ja eettiseen huoleen toisen kohtalosta. Näin ei kuitenkaan välttämättä tapahdu.⁵ Yhtä hyvin toisen tunteiden tunnistaminen ja eläytyminen toisen asemaan voi herättää ahdistusta ja torjuntaa (*personal distress*, ks. Keen 2007, 4–5). Voidaan puhua empaattisesta ahdistuksesta, joka synnyttää välttämiskäyttäytymistä ja jopa tarpeen vetäytyä pois kielteisiä tunteita herättävästä tilanteesta. Kerronnallisen empatian yhteydessä empaattinen ahdistus voi johtaa haluun keskeyttää lukeminen, mihin myös Niemen romaanin lukijat ovat viitanneet.

Kirjallisuuden ja tunteiden tutkimuksessa empaattisen eläytymisen horjumista on kutsuttu myös vaikeaksi empatiaksi (*difficult empathy*, Leake 2014). Helpon ja miellyttävän eläytymisen sijaan vaikea empatia on epämurkavaa: se haastaa lukijan asettumista toiseen asemaan ja horjuttaa tunteen kokijan identiteettiä. Lukijan empaattista roolinottoa voivat hiertää esimerkiksi moraalisesti kyseenalaiset henkilöhahmot, joiden toiminta on eettisessä ristiriidassa lukijan arvojen kanssa. Niemen romaanin valossa lukijan empaattisen roolinoton vaikeutumisessa kyse ei ole pelkästään lukijan eettisistä arvioista tai reagoinnista henkilöhahmojen moraaliin ominaisuuksiin, joita vaikean empatian tutkimuksessa on korostettu (esim. Leake 2014; Lissa et al. 2016). Nähdäkseni kyse on myös tekstin tyyllillisistä ja kerronnallisista ominaisuuksista sekä näihin piirteisiin kiinnittyvästä affektiivisuudesta, jotka voivat helpottaa tai viivästyttää lukijan immersiota tarinamaailmaan sekä lisätä tai vähentää lukijan empaattista roolinottoa ja asennoitumista henkilöhahmoa kohtaan. Maailma koetaan *tunnelmien* kautta, jotka vaikuttavat olennaisesti siihen, millaisina kohtamamme

ilmiöt meille näyttäytyvät ja miten niihin reagoimme.⁶ Vastaavasti tekstin tyyli ja siihen kiinnittyvä *emotionaalinen sävy* vaikuttavat lukijan asenteisiin ja tunteisiin kertomuksen moraalisia asetelmia ja uhrin kärsimystä kohtaan.⁷ Esimerkiksi ironisesti kehystetty kärsimys tuottaa erilaisia tunnevaikutuksia kuin viattoman uhrin romantisoiva tai realistinen esittäminen.

Artikkelissani esitänkin, että Niemen romaanin herättämän torjunnan tunteen kannalta keskeistä on erityisesti kerrotun tarinan ja tekstin tyylin välinen ristiriita. Romaani herättää keskenään erilaisia, osin epäselviä tunnevaikutuksia ja tuottaa oletetun lukijan näkökulmasta vaihtoehtoisia lukijapositioneja. Teoksen aloituksessa syntyvä realistinen toden tuntu ja puhekielisen kerronnan synnyttämä autenttisen puheen illuusio tarjoavat lukijalle ikään kuin suoran pääsyn henkilöhahmon ahdistukseen, mikä altistaa empaattiselle ahdistukselle ja jopa kielteisten tunteiden tarttumiselle. Ensimmäisen persoonan kerronta tuo ahdistuksen lähelle lukijaa, mutta on samalla omiaan herättämään epäluottamusta kertojaa kohtaan. Tyylin kokeellisuus ja leikkisyys voivat kiinnittää lukijan huomiota kieleen ja ilmaisukeinoihin ja etäännyttää traagisesta häpeän tunteesta, jopa haastaa uhritarinan vakavuutta.

Artikkelin taustalla on empiirinen tutkimus tunteiden jakamisesta vuorovaikutuksessa. Kiinnostuin Niemen romaanin tunnevaikutuksista vetäessäni lukupiiriä keväällä 2018 helsinkiläisessä asumisyhteisössä. Lukupiiri oli osa Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimushanketta *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* (2017–2020), jossa tutkimme empatiaa ja tunteiden välittymistä vuorovaikutuksessa.⁸ Osana hanketta järjestettiin interventiotutkimuksena kaksi harrastuspiiriä korttelin asukkailla, luku- ja tanssi- ja toimintalukupiirikeskustelujen vetäjänä.⁹ Niemen romaani herätti osallistujissa voimakkaita ja ristiriitaisia tunteita, ahdistusta ja torjuntaa.¹⁰ Ennen keskustelua toteutetussa kyselyssä osallistujat kuvasivat tekstin herättämää ”turhautumista”, ”hämmentystä” ja ”ahdistusta”. ”Teksti oli kauttaaltaan ahdistavaa eikä ulospääsyä tilanteista ollut.”¹¹ Tällä lukupiirikerralla tehtäväkseni tuli eräällä tavoin kannatella lukijoiden ahdistusta. Yhteisestä keskustelusta tuli samalla kielteisten tunteiden helpottavaa purkamista: lukupiirissä myös naurettiin paljon.

Lukupiirissä kerätty aineisto on inspiroinut artikkelini tutkimuskysymystä, ja olen käyttänyt aineistoa sekä muutamia arvioita ja kirjallisuusblogeja pohdintojeni kaukupohjana.¹² Tässä artikkelissa lähestyn aihetta tekstianalyttisesti hyödyntämällä kognitiiviseen poetiikkaan perustuvaa affektiivisen poetiikan tutkimusta, jota on kehitelty suomalaisessa tutkimuksessa. (Lyytikäinen 2016; Helle 2019, 32–34; Rossi 2020, 42).¹³ Tarkastelen tekstin rakenteiden ja niiden affektiivisten vaikutusten suhdetta: tutkin Niemen romaanin tunnevaikutuksia suhteessa romaanin poeettisten piirteisiin. Kartoitan tekstissä kuvatun kertojahenkilön tunteita ja näiden tunteiden jakaumaa tekstin lineaarisella jatkumolla, tutkin tekstin tunnelmaa ja teoksen oletetulle, implisiittiselle lukijalle suunnattuja tunnevaikutuksia.

Tarttuva ahdistus ja turtumuksen tunteet

P3 no niin mun täytyy tunnustaa et tämän
(.) mä luovutin kolmen sivun jälkee

P4 et mut #ö# siinä tosiaan niissä
ensimmäisis sivuis >ku mä lui mä
aattelin niiku et< se- (0.5) niinku
sekooko hän vai sekoonko £minä
[vai niikuh£?

P7 hh no niin (0.5) luin- kahlasin
niin kokonaan £läpi
kyl[lä et se oli t(h)uskien t(h)ai[va£?

P4 h nii mul oli kans
jotenki tos- siit tuli tosi ahdistunu
olo >niinku mä aattelin et mikä< (.)
mitä niinku (.) et mikä tää on
että .h et jotenki tuntu et se oli
niinku niin kaaottista #ja .hh ja:#
[ja semm^{ost} (LLV)

Lukijoiden kokemusten perusteella *Kaikkien menetysten äiti* -romaanin emotionaalisesti vaativin osuus sijoittuu teoksen alkuosaan, jota on luonnehdittu ”haasteelliseksi” ja ”kaoottiseksi”; sen on koettu herättävän sekavuuden tunnetta, torjuntaa ja ahdistusta, jopa tunteen lukijan omasta sekoamisesta. Kertomusten aloitukset ovatkin monella tavalla strategisia paikkoja. Vaikka kertomukset jakavat informaatiota lukijalle koko tekstin ajan, lineaarisesti etenevää lukuprosessia ja merkityksen rakentumista säätelee usein kaikkea havaitsemista ja kokemuksen järjestämistä koskeva niin sanottu ensisijaisuuden periaate – arkielämässäkkin tärkeä ensivaikutelma. (Ks. esim. Perry 1979.) Aloitukset ovat keskeisiä myös tekstin tunnevaikutusten ja erityisesti tunnelman luomisessa (Carroll 2003, 542). Tekstin tunnevaikutusten kannalta aloitus voi olla ensisijaistava kognitiivinen kehys, joka säteilee pidemmälle lukukokemukseen. Ensin havaittu voi lyödä leimansa siihen, miten myöhemmin näemme ja tulkitsemme ilmiöitä. Kognitiivista päättelyä ohjaavat usein nopeasti tehdyt tulkintahypoteesit ja vakiintuneet stereotypiat.

Niemen teos alkaa minäkertojan kuvauksella kaupan varastosta. Vaikka teoksen alkua on luonnehdittu kaoottiseksi, Mona kertoo ensin rauhoittumisestaan. Havaitun ympäristön mekaaninen luettelointi etäännyttää kertojaa ahdistavista tunteista. Mona tynnyttää itseään keskittymällä ympäröiviin esineisiin. Alkua leimaa eräänlainen hallinnan tunnelma ja optimisimi:

Musta on rauhottavaa katella koneitten kuvia. Kuvat on nätisti laatikoitten pinnoissa ja kuvien vieressä sellasia sanoja ku power, turbo, expert ja super silence. Laatikot lupauksineen on siisteissä pinoissa. Kaikki on muodoltaan neliömäistä ja siksi helposti varastoitavaa. Laatikoitten sisälle ei näe, mutta siellä on varmasti jotain kaunista, tehokasta ja hyvää. Kaikki se hyvyys huolellisesti pakattuna, niin ettei koneille käy mitään vaikka joku pudottais laatikon. Tää rauhottaa mua. Tää ympäröi mua ja rauhottaa mua. (KMÄ, 5)

Ensimmäisen persoonan kerronta on itsessään tekstin immersivisyyttä lisäävä kehys, joka vähentää etäisyyttä lukijan ja tarinamaailman välillä: kertoja vaikuttaa puhuvan suoraan lukijalle ilman ulkopuolisen kertojan väliintuloa. Realistinen toden tuntu helpottaa lukijan pääsyä tarinamaailmaan. Romaania kirjoittaessaan Niemi (2021) kehitti erityisesti puhekielisyyttä keinona, joka päästää lukijan lähemmäksi Monan häpeää. Puhekieliset sanat ja sanojen lyhennykset (musta, ku, tää, nätisti) tuottavatkin autenttisen puheen vaikutelmaa ja vähentävät aktuaalisen ja fiktiivisen maailman välistä etäisyyttä. Mona ei siisti puhettaan vaan tulee tuttavallisesti lähelle lukijaa, ilman sosiaalista etäisyyttä luovaa yleiskielen rekisteriä. Realismille ominaisen *in medias res* -aloituksen lisäksi arkisen tilan tarkka dokumentointi häivyttää tekstin kuvitteellisuutta. Viittaukset varastossa säilötyyn elektroniikkaan – ”power, turbo, expert ja super silence” – ovat Barthesin (1968) termin toden tuntua luovia merkityksettömiä yksityiskohtia.

Oletetun lukijan näkökulmasta immersiota helpottava realismisuus voi kuitenkin olla petollista. Niemen kerronnassa syntyvä autenttisen puheen illuusio häivyttää tarinan kuvitteellisuutta ja tuottaa vaikutelman puhuvan subjektin käsinkosketeltavasta läsnäolosta. Lukijan kannalta fiktiivisyyden häivyttäminen merkitsee eräänlaista suojauksen laskemista. Taideteoksen fiktiivisyys on kognitiivinen skeema, joka suojaa taiteen kokijaa kielteisten tunteiden vahingoittavilta ominaisuuksilta: tietoisuus siitä, että luemme kuvitteellista romaania, luo turvallista etäisyyttä kirjallisuuden kuvaamiin järkyttäviinkin tapahtumiin ja negatiivisiin tunteisiin (Menninghaus et al. 2017, 6).¹⁴ Fiktiivisyyden tunteen häivyttäminen voi puolestaan tehdä lukijan ikään kuin aseettomaksi todentuntuisen ahdistuksen edessä ja edesauttaa kuvattujen tunteiden suoraa tarttumista (ns. *emotional contagion*).¹⁵ Näin ollen Niemen teoksessa kuvattu häpeä ja ahdistus tulevat lähelle lukijaa, vailla etäännyttäviä kehyksiä.

Alun vaikutelma järjestyksen tunteesta vaihtuu pian kielteisiin tunteisiin. Jo ensimmäisen kappaleen sisällä tapahtuu eräänlainen kertojan affektiivinen asennonvaihto, kun Mona alkaa itse kyseenalaistaa mielialaansa ja tuntemuksiin. Varmuuden tilalle tulee epävarmuus ja alakulo:

Täällä pitäisi olla hyvä. Mutta miksei tää nyt siltä tunnu. Rentoudunko mä jo liikaakin, ku on vasta ensimmäinen työtunti ja mä oon jo nyt piilossa täällä varastohyllyssä. On taas näköjään sellanen päivä et tekee mieli vaan poistuu. (KMÄ, 5–6)

Mielialanvaihtelusta tulee kerronnassa toistuva kuvio. Rauhoittuminen, ahdistuminen, pelkotilat, ärtyneisyys, huonotuulisuus, hyväntuulisuus ja nokkela huumori vuorottelevat ja peilautuvat minäkertoja-Monan kokemukseen ympäristöstä. Kertoja antaa tilanteille vaihtuvia affektiivisiä tulkintoja. Varaston pimeys on väliin ahdistavaa yksinäisyyttä: ”Mitä mä oikeen, ei kelpaa ilma, ei ihmiset, ei äänet, ei sanat, eikä myöskään valo. Erikoista! On ollu hiukan hankalampaa nyt.” (KMÄ, 11.) Ahdistuksen lieventyessä tila näyttäytyy taas hetken turvallisenä: ”[o]n ihan pimeetä ja ihanaa, mä hortoilen ja on jotenkin lepposaa” (KMÄ, 11–12). Monan hahmossa on ”kellariloukkolaista” hylkiösankaria, joka kysyy ja epäröi, väittää ja kiistää tuota pikaa väittämänsä: ”Paitsi et mä en oo mitenkään paniikissa, olenko mä paniikissa, joskus mä luulen, etten oo paniikissa” (KMÄ, 19). Kertoja reflektoi mielenterveyttään: ”Katotaan miten pitkään menee ennen ku ihminen tulee hulluks” (KMÄ, 23). ”Mut ei musta tunnu yhtään hullultakaan, mikä tietenkin voi tarkoittaa sitä, että mä olen todellinen läpihullu” (KMÄ, 26).¹⁶

Muuttuva tekstin sävy sekä kertojan tunteiden, tuntemusten, uskomusten ja arvioiden vaihtelu tuottavat oletetun lukijan näkökulmasta epätietoisuutta ja viivästyttävät lukemisprosessissa havaitun ja koetun kategorisointia: mistä Monan kertomuksessa oikein on kyse? Lukijan näkökulmasta tekstin helppo luettavuus ja semanttinen koherenssi säästävät mentaalista energiaa ja takaavat tietynlaisen merkityksenmuodostumisen helppouden.¹⁷ Tekstin luettavuuden haastaminen ja kognitiivisen kategorisoinnin viivästyminen voi puolestaan olla lukijalle emotionaalisesti epämiellyttävää, joskus jopa sietämätöntä. Kun kerronnassa ei ole semanttista tai tyylillistä pysyvyyttä, riskinä on lukijan kognitiivisen järjestelmän ylikuormittuminen (Tsur 2002, 293).¹⁸ Syntyy epäselviä, häiritseviä tunteita, ahdistusta lisäävää uhkaa.

Kaikkien menetysten äiti -teoksessa lukijaa voi kuormittaa myös ensimmäisen persoonan kerronta. Ensimmäisen persoonan kerronnassa syntyvä, minäkertojan autenttisen läsnäolon vaikutelma voisi ajatella olevan tekijä, joka lisää lukijan myötätuntoa henkilöä kohtaan, kun kerronta ikään kuin sallii lukijalle vapaan pääsyn kertoja-henkilön mieleen ja tunteisiin. Henkilökuvauksen sisäistä näkökulmaa on joskus pidetty humanisoivana, inhimillistävänä tekijänä, joka lisää lukijan myötätuntoa henkilöahmoa kohtaan.¹⁹ Empiirisissä tutkimuksissa ensimmäisen persoonan kerrontaa ei ole kuitenkaan pidetty erityisen alttiina herättämään lukijan tunteita tai myötätuntoa (Lissa et al. 2016, Gibbons 2018, 274). Itse asiassa tämä modernistiselle romaanille tyypillinen kerronnan muoto voi olla omiaan herättämään lukijassa emotionaalista torjuntaa. Empiirisessä lukijatutkimuksessa Lissa et al. (2016) havaitsivat ensimmäisen persoonan kerronnan heikentävän erityisesti lukijan luottamusta kertojaa kohtaan. Minäkerrontaan sisäänrakennettu epäluotettavuus kannustaakin lukijaa valppauteen puhuvan subjektin motiiveista ja kerrotun todenperäisyydestä. Ensimmäisen persoonan kerronnassa perspektiivi on lähtökohtaisesti yksipuolinen, ja merkitsee tapahtumien rajallista tai puutteellista havainnointia, arviointia ja tul-

*Romaani herättää keskenään erilaisia, osin epäselviä
tunnevaikutuksia ja tuottaa oletetun lukijan
näkökulmasta vaihtoehtoisia lukijajaspotioita.*

---

kintaa (ks. Phelan 2005, 49–51). Tämä kysymys herää myös Niemen romaania luettaessa. Mihin tapahtumat oikein sijoittuvat? ”Ehkä sitä varastoa ei ikään kuin olekaan” (KMÄ, 18). Mikä kertojan kuvauksessa on totta? ”Ihminen alkaa aina nähdä ihmisii, silloinkin ku haluis katella vaan pilviä tai puita ja lintuja tai kärryjä” (KMÄ, 17). Vain Monan muistoihin, tunteisiin ja havaintoihin nojaava kertomus äidin ja tyttären välisestä suhteesta avaa yhden näkökulman menneisyyden tapahtumiin, mutta paljon jää avoimeksi.

Ekstradiegeettisen kertojan puuttuminen jättää lukijan ikään kuin yksin kertojan mielialanvaihtelujen äärelle. Arkielämässä tunteet opitaan vuorovaikutuksessa, sillä toisten reaktiot opettavat meille, kuinka suhtautua kohtaamiimme asioihin; toisten tunteet vahvistavat omia tilannearvioitamme ja niihin liittyviä tunnereaktioita. Myös fiktiossa kertojan ja toisten henkilöiden tunteet vaikuttavat lukijan reaktioihin (ks. esim. Carroll 1987). Moninäkökulmaisen kerronnan ja laajemman informaation puuttuessa minäkerronta voi toimia ikään kuin empaattisen ahdistuksen laukaisijana.

Jatkuessaan kertojan mielialanvaihtelujen vuorottelu muodostuu toistuvaksi kuvioksi, johon lukija tottuu. Toisto taas voi turruttaa ja herättää ikävyytymistä, mihin osa lukijoista viittasi lukukokemuksesta raportoidessaan (LK). Ahdistuksen toistaminen tuottaa kertomuksen etenemisen näkökulmasta yllätyksettömyyttä, joka voi tyrehdyttää lukijan uteliaisuutta ja taidekokemukseen liittyvän esteettisen elämyksen viriämistä. Lukijan typertyminen ja turtuminen toistoon ovat kokeelliselle modernismille tyypillisiä tunnevaikutuksia. Voidaan puhua kielteisistä ja rumista, kulttuurisesti ja moraalisesti vähäarvoisista, kohteiltaan epämääräisistä ja pitkittyneistä tunteista, joista Sianne Ngai (2005) on kirjoittanut.²⁰ Näiden tunteiden kuvaaminen voi johtaa oletetun lukijan näkökulmasta esteettisen tunteiden ja taiteen herättämän mielihyvän viivästymiseen tai vaihtoehtoisesti turtumukseen ja jopa tunteettomuuteen. Ngai (2005, 248–297) on kuvannut romantiikan subliimin, ylevän tunteen, rumentumista typeryyttäväksi ”stupliimiksi” modernin kehyksissä: subliimille ominainen kohottava ja virkistävä esteettinen tunne heikkenee epäselväksi huonovointisuuden kokemukseksi, ja lukija väsy.²¹ Kielteisten tunteiden ja lukijan emotionaalisen häirinnän voi ajatella peilaavan laajemmin negatiivisuuden, häiriön ja keskeytyksen estetiikkaa, jota on pidetty taiteen ja kirjallisuuden modernismille

ominaisena (esim. Eysteinsson 1990, 187, 205). Modernissa ja jälkimodernissa kirjallisuudessa lukijan haastamisesta tulee tietynlainen normi. Taiteen hedonistinen funktio ja siihen liittyvä kielteisten tunteiden vapauttava katharsis häiriytyy ja viivästyy (Ngai 2005, 6–7).

Toistosta syntyvää stupliimia, turtumuksen tunnetta sekä kuvataan että herätetään myös Niemen teoksessa. Kertojan (osin itseironiset) huomiot pukevat sanoiksi turtumuksen ja tylsistymisen efektit, joita romaani voi herättää myös lukijassa.

En mäkään oo silleen hirveen kiinnostunu suurimmasta osasta ihmisten asioita, ellei siihen liity jotain ihan hirveetä, kuolemaa tai sellasta. Joku paha syöpä on kova, mut en mä osaa siihen mitään sanoo. Ja sit joku voi kertoo ihan muaki kiinnostavasta asiasta niin pitkäpiimäsesti, ettei sitä kestä kuunnella ku pää räjähtää ja tulee mieleen kaikkee väkivaltasta, et jotain pitää hajottaa pian. (KMÄ, 43)

Tässä kertoja ikään kuin tukee lukijaa hyväksymään tylsistymisen tunteet, joita häpeän kokemuksen ja ahdistavien tunteiden toistaminen voi aiheuttaa. ”Joo joo japati jaa”, kertoja miltei itsekin kyllästyy epävarmaan monologiinsa. Kertoja kommentoi kertomaansa ja ohjailee epäsuorasti lukijan tunnevaikutuksia.

Lukijan hämmennystä ja epäselviä tunteita voivat lisätä myös tekstin koomiset elementit. Tarinan tasolla Niemen romaani on kuvaus hylätyksi tulemisen traumasta ja häpeästä, mutta tekstin emotionaalinen sävy, tunnelma on paikoin myös koominen.²² Monan tuttavallinen puhekielisyys ikään kuin normalisoi kärsimystä ja rikkoo traagiselle ominaista ylevää tyyliä. Kerrontaa leimaavat voimaannuttavat kiro sanat, paikoin leikkisyys, jopa musta huumori: ”Elämä on siirtelyalan hommia. Ja lopulta joku viimeinki kantaa sua, ku sun ruumiis kannetaan ja hoidetaan pois. Tänne päin äiti, syvemmälle Kaardemumman yössä.” (KMÄ, 143.) Koomiset efektit voivat tuottaa lukijassa huvittuneisuutta ja neutraloida traagisia tunnevaikutuksia. Genretietoinen ja harjaantunut lukija voi toisaalta ottaa haltuun hämmentävän kokeellisuuden sijoittamalla romaanin kirjalliseen traditioon, modernismia leimaavien ”hulluuden esitysten” kaanoniin.²³

Kaikkien menetysten äiti -teosta paikoin leimaava kielen kokeellisuus voi samoin etäännyttää lukijaa vakavasta ja traagisesta masennuksen esittämisestä. Teoksen affektiivinen sävy ikään kuin haastaa uhritarinan vakavuutta. Arkielämässä melankolista depressiota leimaa väsymys ja kyvyttömyys ilmaista tunteita ja kielentää masennuksen kokemusta (Ratcliffe 2014, 10). Monan puhe-
tulvaa taas luonnehtii miltei maaninen, kokemuksellinen ”vilske” tai ”ruuhka päässä ja ruumiissa”, kuten kertoja mielenliikkeitään luonnehtii. Ilmaisukyvyttömyyden sijaan Monan kielessä on odotuksenmukaisesta poikkeavaa kielenkäyttöä ja luovia uudissanoja (”käpylehmäelämys”, ”perunaraivotaipumus”, ”sankasti kömpelö”, ”puolivainaa”, ”aivolaasti” jne.). Teoksen otsikkokin on

kielileikkiä: *Kaikkien menetysten äiti* viittaa Monan traagiseen kokemukseen äidin menetyksestä, mutta luonnehtii samalla menetyksen suuruutta emämenetyksenä tai alkumenetyksenä. Tavanomaisesta poikkeavat ilmaisut kiinnittävät lukijan huomiota kieleen itseensä ja voivat etäännyttää kärsimyksen todellisuudesta. Kielen kokeellisuus voi näin ollen lisätä turtumuksen efektiä tyyntymällä affektiivisuutta.

Helpon empatian vaikea tapaus

Kerronnallisen empatian näkökulmasta Niemen romaanin tunnevaikutuksia voi tarkastella helpon ja vaikean empatian käsitteitä vasten, Eric Leaken (2014) termejä soveltaen. Empaattisessa toista kohti orientoitumisessa ja empatian herättämissä tunteissa on kyse paitsi tunteiden kohteesta, myös meistä itsestämme. Vaikka empatialla on biologinen perusta, tunnereaktioitamme ja tunteiden ilmaisua säätelevät myös sosiaaliset normit ja kulttuuriset käsitykset tunteista: kysymys siitä, miten meidän odotetaan reagoivan ja mitä tunteet kertovat meistä itsestämme. Leaken mukaan *helppo empatia* on tunteen kokijan identiteettiä ja minäkuva vahvistavaa, sillä se ikään kuin rakentaa käsitystä itsestämme välittävänä ja lähimmäisenrakkauteen kykenevinä yksilöinä. Kaikkien on helppo yhtyä osaaottavaan suruun viatonta uhria kohtaan ja toivoa tämän kärsimyksen lievittymistä. *Vaikeaksi empatiaksi* Leake kutsuu tapauksia, joissa empaattinen toista kohti suuntautuminen on epämukavaa tai häiritsevää, horjuttaa empatisoijan identiteettiä ja haastaa tunnistamaan huonomman version ihmisyydestä – myös itsessämme. Romaanilajin klassikoille ominaiset, psykologisesti ja moraalisesti moniulotteiset henkilöahmot eivät välttämättä houkuttele lukijaa samastumaan henkilöihin vaan ovat omiaan herättämään ristiriitaisia tunteita. Kirjallisuushistoriallisesti ajatellen vaikeaa empatiaa voi pitää erityisesti modernismille ominaisena piirteenä, sillä 1900-luvun kirjallisuudessa moraalisesti kyseenalaiset hylkiösankarit ovat enemmänkin sääntö kuin poikkeus (ks. Lissa et al. 2016). Vaikeassa empatiassa lukijan empatiaa voivat häiritä esimerkiksi henkilöahmon moraaliset ominaisuudet, kun kuvauksen kohteena on viattoman uhrin sijaan väärintekijä, syyllinen. Leaken esimerkkinä on Bret Easton Ellisin *American Psychon* (1991) sadistinen murhaaja. Tyypillisiä tapauksia vaikeasta empatiasta ovat myös modernismille ominaiset, ristiriitaiset hylkiösankarit. Kukapa haluaisi samastua Knut Hamsunin *Sult*-romaanin (1890, suom. *Nälkä*) epäluotettavaan minäkertojaan, valehtelevaan ja oikuttelevaan vainoajaan (ks. Lissa et al. 2016), puhumattakaan Jonathan Littelin *Les Bienveillants* -romaanin (2006, suom. *Hyväntahtoiset*) minäkertojasta, holokaustiin osallistuvasta SS-upseerista, johon Hanna Meretoja (2017, 234) on vaikean empatian käsitettä soveltanut.

Niemen romaanin voisi ajatella kutsuvan Leaken termein helppoon empatiaan, onhan Mona kertomansa mukaan jäänyt vaille rakkautta ja hellyyttä, jou-

tunut oman äitinsä torjumaksi. *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirin aineiston valossa *Kaikkien menetyksen äiti* kuitenkin herättää lukijassa helpon myötätunnon sijaan helposti ahdistusta, torjuntaa ja epäselviä stupliimin tunteita. Empatian esteenä eivät näytä olevan niinkään minäkertojan moraaliset ominaisuudet, sillä Monan kertomus itsestään piirtää kuvaa kaltoinkohdelusta lapsesta, ei väärintekijästä. Voidaan puhua helpon ja vaikean empatian sekoittumisesta tai helpon empatian vaikeasta muodosta. Mona kuvaa itsensä uhrina, joka ei ansaitse kärsimystään. Hän kuitenkin ilmaisee tuskansa tavalla, joka voi herättää lukijassa ahdistusta ja torjuntaa. Häpeän ja ahdistuksen tois- teinen käsittely ja tekstin tyyli tuovat ahdistavat tunteet liian lähelle lukijaa. Rajat empatisoijan ja empatian kohteen välillä vuotavat ja ahdistus tarttuu.²⁴ Empaattinen ahdistus voi peilautua myös lukijan moraalisiin arvioihin ja herät- tää ristiriitaisen vaikutelman epämiellyttävästä uhrista. Ristiriitaisia tunteita tuottaa myös ensimmäisen persoonan kerronta, joka lähtökohtaisesti herättää lukijassa epäluottamusta kertojaa kohtaan.

Tarkastelen vielä lopuksi kysymystä säälin ja myötätunnon aktivoitumisesta *Kaikkien menetyksen äiti* -romaanissa. Myötätunto on tunne, jota tunnemme tavallisesti meille läheisiä ihmisiä, kuten perheenjäseniä kohtaan. Siihen sisältyy tavallisesti halu ja velvoite auttaa kärsivää. Sääli taas herää tyypillisesti tilanteissa, joissa olemme emotionaalisesti etäällä, ikään kuin katsojina, ja sää- lin tunne voi sisältää ajatuksen säälin kohteen alempiarvoisuudesta suhteessa tunteen kokijaan. (Ben-Ze'ev 2000, 327–328.) Ahdistavuudestaan huolimatta moni lukija on maininnut Niemen romaanin palkitsevan loppua kohti, kertonut teoksen kuvaaman häpeän tunteen koskettavuudesta sekä romaanin herättä- mistä surun, säälin ja myötätunnon tunteista. Kertojan onneton lapsuus alkaa paljastua, kun kuvitelma kuolleesta, lakanaan peitetystä äidistä paareilla sug- geroi esiin kipeän lapsuudenmuiston hylätyksi tulemisestä. Puolustuskyvytön lapsi janoaa äidin syyliä ja hellyyttä ja pyytää päästä äidin viereen nukkumaan, mutta äiti torjuu Monan:

Pelottaa. Saanks mä tulla äiti sun viekkuun? Päästä äiti viekkuun, pelottaa.

Ei tähän mahdu, kyllähän sä sen näet.

Mut jos mä oon ihan hiljaa, kyljelläni ihan pienenä ihan hiljaa, äiti mua pelottaa.

Ei se nyt käy. Sä olet jo iso tyttö ja sellaset nukkuu omassa sängyssä.
(KMÄ, 37)

Lapsuudenmuistossa Mona pelkää pimeää, anoo ja rukoilee äitiä auttamaan, mutta äiti vaikenee ja torjuu. Avunpyyntöihin, aneluihin ja pyyntöön tulla kosketetuksi palataan romaanissa monta kertaa. Kuvauksen aihe, äidin ja lap- sen suhde, on universaalisti kaikkia koskettava, tunnistettava ja voimakkaan affektiivisesti latautunut, mikä voi herkistää lukijan liikuttumisen tunteelle ja voimistaa tarinan tunnevaikutuksia. Niemen romaania on luonnehdittu myös

”riipaisevaksi” ja ”raastavaksi” (Kanerva 2017). Tällöin tunnevaikutuksena on eräänlainen liikuttumisen tunteen voimakas versio, johon yhdistyy jopa tunne satuttamisesta ja fyysisestä kivusta. Tässä kohdin on mahdollista puhua myös kerronnallisesta empatiasta affektiivisen empatian merkityksessä: lukija ikään kuin tuntee Monan kivun. Liikuttumisen tunnetta voi väkevöittää kerronta, jossa aikuisen kertoja-Monan ja lapsi-Monan fokalisaatio sekoittuvat. Autobiografisessa kerronnassa nykyhetken ja menneisyyden kokemusten eriyttäminen voi luoda turvallista etäisyyttä suhteessa aiempiin kokemuksiin.²⁵ Niemen romaanissa aikuinen Mona kuitenkin putoaa lapsena kokemaansa hätään: Monan kokemuksessa lapsuuden trauma ja nykyhetken ahdistus limittyvät, mikä voi lisätä lukijan liikuttumista ja muiden tunnevaikutusten intensiteettiä.

Lukijan myötätuntoa ja sääliä voi lisätä myös ajatus Monan tarinasta sairaskertomuksena. Tämä oli nähtävissä *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirissä, jossa Monan tulkitseminen mielenterveydeltään järkkyyneeksi lisäsi lukijan ymmärrystä päähenkilöä kohtaan ja lievensi romaanin aloituksen synnyttämiä ärtymyksen tunteita.²⁶ Myötätunnon heräämiseen liittyy usein oletus siitä, että myötätunnon kohde ei ansaitse kärsimystään eikä hän ole aiheuttanut itse omaa tilaansa (Ben-Ze’ev 2000, 331). Myös *Kaikkien menetysten äiti* tematisoi kärsimystä, johon yksilö ei itse ole voinut vaikuttaa. Niemen romaanissa viitataan historiallisiin olosuhteisiin ja ylisukupolviseen hellyyden ja rakkauden puutteeseen. Kertojan lapsuusmuistojen kautta avautuu näkymä aiempien sukupolvien elämään sotien traumatisoimassa ja köyhässä Suomessa. Monan kokema hellyyden puute toistaa kovaa kasvatusta, jota Monan äiti itse on lapsuudessaan kokenut: ”Koskaan ei tullut kiitosta, ei hellyyttä, ei mitään, vain haukkuja ja piiskaa” (KMÄ, 196). Tästä näkökulmasta Monan kokema kosketuksen puute on perittyä ahdistusta: itsekin rakkautta vaille jääneen äidin kyvyttömyyttä antaa lapselleen rakkautta. Näitä tunteita Mona reflektoi myös suhteessaan omaan pieneen tyttärensä. Marjo Niemen (2021) saaman lukijapalautteen mukaan erityisesti vanhemmat lukijat ovat kokeneet kylmän äitisuhteen ja ylisukupolvisen kosketuksen puutteen kuvauksen sekä viitteet fyysisiin rankaisumenetelmiin hyvin tunnistettavina ja koskettavina.

Tulkintaa Niemen romaanista sairaskertomuksena vahvistaa myös psykoanalyttinen käsitys masennuksen synnystä, jonka valossa romaania voi myös tarkastella. Monan äitisuhde muistuttaa ranskalaisen psykoanalyytikon André Greenin (1983) tunnetuksi tekemää ”kuollut äiti” -syndroomaa, jossa masennuksen syntyä selitetään lapsuuden identifikaation ja hylätyksi tulemisen kokemuksen kautta. Lapsi samastuu masentuneeseen ja emotionaalisesti poissaolevaan, psyykkisesti ”kuolleen” äitiin. Hän kokee tulevansa torjutuksi, mikä johtaa merkityksen katoamisen tunteeseen. Myöhemmin varhaislapsuuden kokemus emotionaalisesti kylmästä äidistä ikään kuin kummittelee masentuneen mielessä. Greenin käsittein voidaan puhua äidin affektiivisestä hallusinaatiosta, ”kuolleen äidin hautakammioista potilaan mielessä” (Green 2007, 4935). Tästä näkökulmasta *Kaikkien menetysten äiti* -romaanissa kuvattu äidin ilmestyminen

Monan mieleen varastossa on kuollut äiti -syndroomaa mukaileva aistiharha. Lapsuuden trauma aktivoi aikuisessa epäselvän pahan olon. Psykoanalyttisesta kehyksestä käsin avautuu samalla koomisten efektien traaginen puoli. Kertojan puhettulua voi tulkita myös tietynlaisena puolustusmekanismina ja ahdistuksen kanavointina, jossa äitiin kohdistuva viha purkautuu jopa väkivaltaiseen kieleen. Monan vimmaista puhetta ja kielellistä ilveilyä voi lukea eräänlaisena regressiona lapsen kokemukseen ja hätään, sekä lapsen traagisena yrityksenä herättää äidin huomiota ja Greenin termin mukaisesti sulattaa äidin ”jäätynyttä rakkautta”.²⁷ Monan kielen ja mielen kaaosta voi tulkita myös ahdistusta peittävänä esityksenä, joka kätkee vakavan taakseen. Tähän tulkintaan myös kertoja ohjeistaa lukijaa: ”Ja enkö mä muka tarvii apua? Tarviin apua, en vaan ilmase sitä millään lailla.” (KMÄ, 55.)

Traagisten tunnevaikutusten ja lukijan myötätunnon aktivoituminen *Kaikkien menetysten äiti* -teoksessa edellyttää lukijalta tietynlaista reflektiivistä, kehittäväää empatiaa (ks. Hogan 2011, 65) sekä omien tunteiden kriittistä arviointia. Tällaisessa empatiassa lukija ylittää spontaanit, automatisoidut ja tilanteiset tunnereaktiot, kuten kokeellisen kerronnan herättämän epätietoisuuden tai epäselvän hämmennyksen tunteen, ja pohtii kerronnassa rakentuvaa elämäntarinaa suhteessa tekstinulkoiseen ja lukuprosessia edeltävään kulttuuriseen tietoon. Empatiakyky on kehittyvää ja ikäsidonnaista, ja myös myötätunnon on osoitettu lisääntyvän iän myötä (ks. esim. Lissa et al. 2016). Viitteitä empatian ikäsidonnaisuudesta oli myös *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirissä.²⁸

Johtopäätöksiä

Artikkelissa olen tarkastellut Marjo Niemen *Kaikkien menetysten äiti* -romaanin tunnevaikutuksia ja emotionaalista torjuntaa. Olen täydentänyt romaanin affektiivisen poetiikan analyysia empiirisellä lukijatutkimuksella ja nostanut esille tiettyjä kerronnallisia ja tyylillisiä piirteitä, jotka voivat myötävaikuttaa lukijan empaattisen ahdistuksen kokemukseen. Ensimmäisen persoonan kerronta ja puhekielisydestä syntyvä toden tuntu mahdollistavat lukijan helpon immersion tarinamaailmaan, mutta ensimmäisen persoonan kerronta voi lisätä lukijan epäluottamusta kertojaa kohtaan. Tekstin realistiset piirteet tuovat ahdistuksen lähelle lukijaa vailla etäännyttävää ja kielteisten tunteiden ahdistavalta vaikutukselta suojaavaa fiktiivisyyden vaikutelmaa. Kerronnan toisteisuus voi lisätä hämmennyksen ja turtumuksen, jopa tunteettomuuden kokemusta. Kielen kokeellisuus ja tekstin koomiset efektit keventävät traagisia elementtejä. Samalla ne voivat etäännyttää lukijaa kärsimyksen todellisuudesta ja viivästyttää myötätunnon heräämistä.

Yhteenvedona voi todeta, että lukijan tunteisiin vaikuttavat monet tekijät. Poettisten piirteiden ja kirjallisten konventioiden aktivoimia tunnevaikutuk-

sia säätelevät erilaiset lukemista edeltävät kognitiiviset kehykset, kuten lukijan poeettinen ja kielellinen kompetenssi, iän myötä karttuva kulttuurinen tieto, henkilökohtaiset kokemukset ja opitut reagoitumallit.²⁹ Lukijan tunteisiin vaikuttavat lisäksi sosiaaliset odotukset ja diskursiiviset käytännöt, usein ritualisoituneet tunteiden ilmaisemisen tavat. Tunteiden ilmaisussa yksilö ikään kuin navigoi yksilöllisten tunteiden ja tuntemusten sekä yhteisön välillä, ja emootiot muokkaavat näitä rajapintoja.³⁰ Kiinnostavaa on, että *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -hankkeen lukupiirissä käytiin kollektiivista sosiaalista neuvottelua romaanin herättämistä tunteista: yhteinen keskustelu muutti joidenkin lukijoiden tulkintaa Niemen teoksesta myönteisemmäksi, lisäsi myötätuntoa päähenkilöä kohtaan ja lievensi ahdistuksen ja ärtymyksen tunteita. Lukupiiriaineisto tarjosi kokonaisuudessaan kiinnostavan näkökulman tekstien tunnevaikutuksiin myös tunteiden sosiaalisuuden kannalta. Empiirisellä tutkimuksella on nähdäkseni paljon tarjottavaa kirjallisuuden ja tunteiden tutkimukseen, vaikka empiiristen tutkimusasetelmien toteuttaminen ja niistä tehtävissä olevat johtopäätökset asettavat omat haasteensa.

Viitteet

- 1 Tunnevaikutuksen käsitteestä ks. Lyytikäinen 2016.
- 2 *Kujerruksia*-blogi 5/2018.
- 3 *Reader, why did I marry him?*-blogi 15.3.2018.
- 4 Keenin teoriaa suomalaisen kirjallisuuden yhteydessä on tarkastellut mm. Saija Isomaa (2016).
- 5 Yhteiskunnallisessa keskustelussa empatiaan viitataan usein myönteisesti, mutta tunteiden tutkimuksessa on viime vuosina keskusteltu empatian ongelmista. Toisen tunteiden tunnistaminen mahdollistaa myös manipulaation ja hyväksikäytön. Huomion kiinnittyminen yhden yksilön tunteisiin voi johtaa puolueellisiin johtopäätöksiin. Lähisuhteissa toisen kielteisten tunteiden jatkuva jakaminen voi olla empatisoijalle vahingollista. (Ks. Bloom 2016.)
- 6 Viitataan tunnelman (*mood, Stimmung*) käsitteellä fenomenologiseen käsitykseen ei-intentionaalisista tunnetiloista tai mielialoista, jotka eivät välttämättä kohdistu tiettyyn objektiin (Ratcliffe 2007, 2014). Pitkäkestoisille tunnelmille luonteenomaisia ovat affektiivisen, kognitiivisen ja kehollisen kokemuksen vuorovaikutus, mielen ja ruumiin huokoiset rajapinnat.
- 7 Viitataan emotionaalisen sävyn (*tone, mood*) käsitteellä Sianne Ngain (2005, 28) tekstin kokonaistunnelman käsitteeseen, tekstin emotionaaliseen sävyyn, joka ei palaudu henkilöhahmojen tunteisiin tai lukijan kokemukseen.
- 8 *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -hankkeessa (joht. dos. Mikko Salmela) tutkimuksen kohteena on ollut uusi yhteisöllinen asumismuoto Helsingin Jätkäsaarella. Monitieteisessä hankkeessa on tutkittu erilaisista lähtökohdista tulevien ihmisten dialogia ja vuorovaikutusta. Lisätietoa hankkeesta ks. <https://blogs.helsinki.fi/naapuridialogit>
- 9 Lukupiirikeskustelut on nauhoitettu ja videoitu. Videot on litteroinut Minna Koskinen. Aineistoa hyödynnetään sosiologisen

keskusteluanalyysin tutkimukseen (Liisa Voutilainen, ”Jaetut empaattiset tunteet kirjallisuuspöytäkirjassa”-artikkeli, tekeillä). Lisäksi harrastuspiiriin osallistujien empatian fysiologisia vastikkeita mitattiin ennen ja jälkeen harrastuspiirijakson (toteuttanut Pentti Henttonen). Tutkimukseen osallistuneet ovat antaneet suostumuksensa aineiston anonymisoituun käyttöön julkaisuissa ja esitelmissä.

10 Lukupiirejä järjestettiin neljä, ja niihin osallistui 6–13 lukijaa. Niemen teoksen ohella luettavana olivat Pajtim Statovcin *Kissani Jugoslavia* (2014), Juhani Ahon *Juha* (1911) ja Kjell Westön *Den svavelgula himlen* (2017, suom. *Rikinkeltainen taivas* 2017).

11 Lukupiirin yhteydessä toteutettiin Pentti Henttosen, Mikko Salmelan ja Riikka Rossin laatima kyselytutkimus, johon vastattiin itsenäisesti ennen jokaista tapaamista. Kyselyssä mitattiin kansainvälistä empatian arviointiin kehitettyä IRI (interpersonal reactivity index) -taulukkoa. Lomake sisälsi myös avoimia kysymyksiä, joissa pyydettiin kuvaamaan vapaasti lukupiiriin aiheena olevan kirjan herättämiä tunteita ja tuntemuksia.

12 Kriitikoiden tunteita on käsitellyt suomalaisessa tutkimuksessa Siru Kainulainen (2016).

13 Reuven Tsurin (2008, 1) mukaan kognitiivinen poetiikka pyrkii yhdistämään tekstien säännönmukaisuuksia koskevan perinteisen poetiikan sekä tekstien inhimillisen ja kulttuurisen merkityksen tutkimuksen. Vastaavasti affektiivinen poetiikka pyrkii monitieteiseen tunteiden tutkimukseen nojaten selvittämään, mitkä tekstin ominaisuudet selittävät tekstin affektiivisia vaikutuksia ja kulttuurisia merkityksiä.

14 Menninghaus et. al (2017) erittelevät skeemoja, jotka auttavat taiteen kokijaa

ottamaan etäisyyttä taiteen kuvaamien kielteisten tunteiden epämiellyttäviin ja ahdistaviin puoliin, mutta omaksumaan ne kielteisten tunteiden piirteet, jotka lisäävät taidekokemusten intensiteettiä ja sitä kautta vahvistavat taiteen herättämää esteettistä elämystä. Fiktiivisyys lukeutuu etäännyttäviin skeemoihin.

15 Tunteiden tarttumisella tarkoitetaan tunteiden nopeaa leviämistä ryhmässä. Tunteet voivat nopeasti synkronoitua yksilöiden välillä, kun yksilöt alkavat ikään kuin jäljitellä toisten tunneilmaisua (Hatfield & Rapson 2009, 99).

16 Voidaan puhua inkongruenssia tuottavasta väite-negaatiosta, saman asian perättäisestä myöntämisestä ja kieltämisestä Sari Salinin (2002, 42–43) käsitettä lainatakseen. Salinin aineistossa väite-negaatiolla on ironinen funktio, Niemen teoksessa enemmänkin epä tietoisuuden ja epävarmuuden vaikutelmaa lisäävä.

17 Tekstin luettavuudella viitataan Barthesin (1970) erotteluun ”luettavan” ja ”kirjoitettavan” tekstin välillä. Realistinen, luettava kerronta mahdollistaa lukijan helpon immersion tekstiin ja tuottaa tietynlaista merkityksenmuodostamisen läpinäkyvyyttä, kun taas ns. kirjoitettava, kokeellinen teksti haastaa ja osallistaa lukijaa tekstin tuottamiseen.

18 Ilmaistun ja ilmaisutavan välinen ristiriita on havaitsemista hidastava kognitiivinen kehys, joka psykologiassa tunnetaan ns. Stroopin efektinä: reagoimme inkongruenttiin ärsykkeeseen viiveellä.

19 Tunnettu on esim. Boothin (1983, 245) tulkinta Flaubertin *Madame Bovarysta* (1857), jossa ekstradiegeettinen kertoja antaa tilaa Emman ajattelulle ja tunteille, mikä lisää Boothin mukaan lukijan sympatiaa Emmaa kohtaan.

20 Anna Helle (2019, 64) on soveltanut

stupliimin käsitettä tarkastellessaan suomalaisen kokeellisen nykyrunouden tunnevaikutuksia.

21 Anna Helteen (2015) tutkimuksessa Tytti Heikkisen runouden vastaanotosta lukijat kertoivat vastaavanlaisista torjunnan ja ärsyyntymisen tunteistaan.

22 Koomisuus ei kuitenkaan ole välttämättä romaanin etualaistunut piirre, sillä harva lukija on maininnut sen ensisijaisena tunnevaikutuksena. Ks. myös Koiviston (2017) arvio Niemen teoksesta, jossa hän kyseenalaistaa koomisuutta.

23 ”Hulluuden” esityksistä modernismissa, ks. Ovaska 2020.

24 Kielteisten tunteiden tarttumisen näyttäisi peilautuvan myös tekijän eläytymiseen eli ns. kirjailijan empatiaan (ks. Keen 2007, 123–124): Marjo Niemi on kertonut *Kaikkien menetysten äiti* -romaanin kirjoittamisen olleen raskas prosessi (Gustafsson 2018).

25 Tästä ovat kirjoittaneet autobiografisen kerronnan yhteydessä esim. Habermas & Diel (2010, 314).

26 Osa lukijoista tulkitsi päähenkilön ”psykoottiseksi”. Diagnoosi lisäsi ymmärrystä ja lievensi alkuosan herättämiä hämmennyksen ja ärtymyksen tunteita (LLV).

27 Green (2017, 4862) viittaa lapsen teennäiseen iloisuuteen ja vilkkauteen reak-

tioina äidin torjuntaan ja yrityksenä elvyttää äitisuhde herättämällä tämän mielenkiinto.

28 *Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirissä osallistujien ikäjakauma oli laaja, 27–82 vuotta. Niemen teosta käsittelevässä lukupiirissä jyrkintä torjuntaa ja jopa ärsyyntyneisyyttä ilmaisivat nuorimmat lukijat, kun taas myötätunnosta puhuivat vanhemmat lukijat. Ikä voi toisaalta vaikuttaa empatiaan heikentävästi, jos empatian kohde on eri ikäinen kuin empatisoija: tutkimus empatian fysiologisista vasteista viittasi empatian määrän vähenemiseen, jos ikäero empatisoijan ja empatian kohteen välillä kasvoi (Henttonen 2018, julkaisematonta aineisto).

29 Vaikka lukijan poeettinen kompetenssi voi auttaa sietämään kielteisiä tunnevaikutuksia myös *Kaikkien menetysten äiti* -teosta lukiessa, romaanin lukemisen raskauteen viittasivat myös kokeneet ja koulutetut kriitikot (Kanerva 2017; Koivisto 2017).

30 Tämä korostuu mm. Sara Ahmedin (2018, 21–22) luennassa, jossa tunteiden rajoja kyseenalaistava, subjektien ja objektien välillä liikkuva ”tahmaisuus” on olennaista: tunteet merkitsevät objekteja, jotka herättävät tunteita ja liimaavat niitä yhteen.

Kaunokirjallisuus

Marjo Niemi 2017. *Kaikkien menetysten äiti* [=KMÄ]. Helsinki: Teos.

Kirjallisuuskritiikit, lehtiartikkelit ja blogit

Gustafsson, Miia 2018. Rankka tilitys äidin ja tyttären suhteesta sai Runeberg-palkinnon – Marjo Niemi: ”Olen onnellinen, että sen kirjoittaminen on ohi”. <https://yle.fi/uutiset/3-10056330> (12.2.2021).

Kanerva, Arla 2017. Minkä arvoinen on lapsi, jonka kosketusta oma äiti kavahtaa? Marjo Niemi kirjoittaa rakkaudettomasta lapsuudesta riipaisevan hurjasti. *Helsingin Sanomat* 14.11.2017.

- Koivisto, Päivi 2017. Matka pimeyteen. *Kiiltomato* 24.10.2017. <https://kiiltomato.net/marjo-niemi-kaikkien-menetysten-aiti/> (12.11.2020).
- Kujerruksia-blogi. <http://www.kujerruksia.fi/2018/05/marjo-niemi-kaikkien-menetysten-aiti.html> (27.11.2020).
- Reader, why did I marry him? Valetulenkantajan kulttuurilaboratorio -blogi. <http://readerwhydidi-marryhim.blogspot.com/2018/03/aidit-on-sellasia-joukkotuhoaseita.html> (27.11.2020).
- Tekstiluo-la-blogi. <http://tekstiluo-la.blogspot.com/2017/11/marjo-niemi-kaikkien-menetysten-aiti.html> (27.11.2020).

Painamattomat lähteet

- Henttonen, Pentti 2018. Tutkimus empatian fysiologisista vastikkeista. Julkaisematon opiskelijajaineisto. COE Intersubjectivity in interaction, University of Helsinki.
- Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirin litteroitu videoaineisto (=LLV), kevät 2018. Litteroinut Minna Koskinen.
- Naapuridialogien affektiiviset lähtökohdat* -lukupiirin kyselytutkimus empatiasta (=LK), kevät 2018.
- Niemi, Marjo 15.2.2021 (Riikka Rossi, sähköpostihaastattelu).

Tutkimuskirjallisuus

- Ahmed, Sara 2018. *Tunteiden kulttuuripolitiikka. (The Cultural Politics of Emotion, 2004.)* Suom. Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: Niin & Näin.
- Barthes, Roland 1982 (1968). L'effet de réel. Teoksessa *Littérature et réalité*. Eds. Gérard Genette & Tzvetan Todorov. Paris, Seuil, 81–90.
- 2000(1970). *S/Z*. Paris: Seuil.
- Ben-Ze'ev, Aharon 2000. *The Subtlety of Emotions*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6548.001.0001>.
- Bloom, Paul 2016. *Against Empathy: The Case for Rational Compassion*. New York: HarperCollins.
- Booth, Wayne C. 1982 (1961). *The Rhetoric of Fiction*. Second Edition. Chicago & London: The University of Chicago.
- Carroll, Noël 1987. The Nature of Horror. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 46(1), 51–59. <https://doi.org/10.2307/431308>.
- 2003. Art and Mood. Preliminary Notes and Conjectures. *The Monist* 86(4), 521–555. <https://doi.org/10.2307/27903843>.
- Davis, Mark H. 1983. Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach. *Journal of Personality and Social Psychology* 44(1), 113–26. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>.
- Eysteinson, Astradur 1990. *The Concept of Modernism*. New York: Cornell University Press.
- Gibbons, Alison 2018. *Contemporary Stylistics: Language, Cognition, Interpretation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Green, André 2007 (1983). *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*. Kindle Edition. Paris: Éditions du minuit.
- Habermas, Tilmann & Verena Diel 2010. The emotional impact of loss narratives: Event severity and narrative perspectives. *Emotion* 10(3), 12–23. <http://dx.doi.org/10.1037/a0018001>.
- Hatfield, Elaine & Richard L. Rapson 2009. Emotional contagion. Teoksessa *Oxford Companion to Emotion and the Affective Sciences*. Eds David Sander & Klaus Scherer. Oxford: Oxford University Press, 99.

- Helle, Anna 2015. Pitikö runouskin vetää ihan läskiksi?: Tytti Heikkisen ”Ryhävälään tasoa” -runon affektiivinen vastaanotto. *Avain* 0 (4), 67–83. <https://doi.org/10.30665/av.75007>.
- 2019. *Todellisuus pahoinpiteli runon. Yhteiskunnallisuus ja tunteet suomenkielisessä kokeellisessa nykyrunoudessa*. Turku: Eetos.
- Hogan, Patrick Colm 2011. *What Literature Teaches us about Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Isomaa, Saija 2016. Tunteet ja kirjallisuudenlajit. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Hollsten & Anna Helle. Helsinki: SKS, 58–81.
- Kainulainen, Siru 2016. Harry Salmenniemen, Vilja-Tuulia Huotarisen ja Saira Susiluodon runojen vastaanotosta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Hollsten & Anna Helle. Helsinki: SKS, 131–153.
- Keen, Suzanne 2007. *Empathy and the Novel*. New York: Oxford University Press.
- Leake, Eric 2014. Humanizing the Inhumane: The Value of Difficult Empathy. Teoksessa *Rethinking Empathy through Literature*. Eds Meghan Marie Hammond & Sue J. Kim. Vol. 31. [Online]. New York: Routledge, 175–185.
- Van Lissa, Caspar J., Marco Caracciolo, Thom Van Duuren & Bram Van Leuven 2016. Difficult Empathy: The Effect of Narrative Perspective on Readers' Engagement with a First-Person Narrator. *DIEGESIS* 5, H.1.
- Lyytikäinen, Pirjo 2016. Tunnevaikutuksia eli miten kirjallisuus liikuttaa lukijaa. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Hollsten & Anna Helle Helsinki: SKS, 37–57.
- Meretoja, Hanna 2017. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190649364.003>.
- Menninghaus, Winfried, Valentin Wagner, Julian Hanich, Eugen Wassiliwizky, Thomas Jacobsen & Stefan Koelsch 2017. The Distancing-Embracing Model of the Enjoyment of Negative Emotions in Art reception. *Behavioral and Brain Sciences*, 40, E347. <https://doi.org/10.1017/S0140525X17000309>.
- Ngai, Sianne 2005. *Ugly Feelings*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674041523>.
- Ovaska, Anna 2020. *Fictions of Madness: Shattering Minds and Worlds in Modernist Finnish Literature*. Helsinki: Unigrafia.
- Perry, Menakhem 1979. Literary Dynamics: How the Order of a Text Creates Its Meanings [With an Analysis of Faulkner's "A Rose for Emily"]. *Poetics Today* 1(1/2), 35–64 & 311–361. <https://doi.org/10.2307/1772040>.
- Phelan, James 2005. *Living to Tell about it: A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Ratcliffe, Matthew 2007. *Feelings of Being: Phenomenology of Psychiatry and the Sense of Reality*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199206469.001.0001>.
- 2014. *Experiences of Depression: A Study in Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press.
- Rossi, Riikka 2020. *Alkukantaisuus ja tunteet. Primitivismi 1900-luvun alun suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Salin, Sari 2002. *Hullua hurskaampi. Ironinen kahdentuminen Jorma Korpelan romaaneissa*. Helsinki: WSOY.
- Tsur, Reuven 2002. Aspects of Cognitive Poetics. Teoksessa *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Eds Jonathan Culpeper & Elena Semino. Amsterdam: J. Benjamins Pub. Co, 279–318.
- 2008. *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. Second, Expanded and Updated Edition. Brighton & Portland: Academic Press.